

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Уређивачки одбор:

др *Ирена Грицкай*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*, др *Радослав Кайиџић*,
Блаже Конески, др *Александар Младеновић*, др *Берислав Николић*, др *Асим Пецо*,
др *Мишар Пешикан*, др *Живојин Сјанојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXII књ.

БЕОГРАД

1976

СРЕДСТВА, ФУНКЦИИ И ДИСТРИБУЦИЯ НА СИНТАКТИЧНОТО ОТРИЦАНИЕ В СЪРБОХЪРВАТСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

1.0. Като синтактична категория отрицанието в славянските езици обхваща употребата на отрицателни частици, местоимения, съюзи и специализирани за изразяване на прекия обект генитивни форми. Както в сърбохърватски, така и в български, по отношение на формата, функциите¹ и дистрибуцията на отделните компоненти на синтактичното отрицание² се отбелязват много общи черти, повечето от които са характерни за всички славянски езици. И в двата близкородствени езика се срещат едни и същи отрицателни местоимения, съюзи, частици и само в сърбохърватски, за разлика от български, се употребява славянски генитив. Това съществено качествено различие се обуславя от настъпилите важни изменения в структурата на български език.

2.0. И в сърбохърватски, и в български е широко застъпен полинегативният тип конструкции³. Разлики се наблюдават повече по отношение на общата честота на отделните отрицателни компоненти, а така също и в състава на конструкциите, които често пъти са свързани със съществени черти от структурната характеристика на двата езика.

2.1. Обща особеност на негацията в сърбохърватски и български е наличието на специализирани отрицателно-усилващи частици (ни,

---

¹ Под „функция“ се разбира ролята, която изпълнява единица от определено езиково равнище, включена в единиците от по-високо равнище (напр. думата в изречението) Вж. „Общое езиковедие“, Наука, 1973, с. 129.

² Теоретична обосновка на това твърдение даваме в статията си „За някои аспекти на синтактичното отрицание в славянските езици“, Български език, 1974, 2, с. 144—153.

³ Този термин възприемаме за конструкциите, които съдържат повече от едно отрицание. Както е известно, многократната употреба на отрицателни компоненти в границите на една конструкция е характерна особеност на славянските езици, тъй като тя обхваща и стилистично немаркираните позиции.

нито - бълг., ни, нити - сърбохърв.), които в определени синтактични позиции могат да функционират и като съюзи, съединяващи однородни части или отделни изречения. Функционалната характеристика на частиците се определя от два основни момента — употребата им в конструкцията с отречен предикат⁴ и употребата им като единствен отрицателен елемент в цялата конструкция. В първия случай появата им е свързана единствено с повърхностноструктурни явления⁵ (емфазата), докато във втория случай, освен че са средства на емфазата, те сами извеждат негацията на повърхностната структура и следователно са обусловени от отношенията и в дълбинната, и на повърхностната структура. (Срв.: Он неће ни да чује. Ни викнути! Ни крачка! Ни да чује!). Както се вижда от примерите, те често пъти осъществяват и отрицанието на предиката. Употребата на отрицателните съюзи и в двата случая е обусловена от състава на дълбинната структура, където се включва и съюзното свързване. Те също така могат да реализират отрицанието на предиката. (Нити пије нити пуши. Нито пие, нито пуши.) Положителни еквиваленти на разглежданите отрицателни елементи са частиците: *и, чак, даже, дори* (последните две — само в български), съюзите: *и, или*, употребени еднократно или многократно. Резултатите от направеното изследване показват, че при пораждање на отрицателните конструкции в сърбохърватски и български трансформацията за въвеждане на отрицателните частици и съюзи не е в еднаква степен задължителна за двата езика.

2.1.1. В сърбохърватски език тя се извършва твърде последователно, което представлява сравнително по-стара славянска черта. Обхванати са почти всички случаи на емфатично акцентуване, както и стили-

⁴ Поради специфичната минимална синтактична структура на славянското просто изречение, която съдържа само предикат, едно изречение може да бъде отрицателно синтактично само ако съдържа отречен предикат. Затова като основен компонент на синтактичното отрицание в славянските езици се определя отреченият предикат, а като допълнителни компоненти — отрицателните местоимения, емфатични частици, съюзите и славянският генитив. Вж. Л. Лашкова, цит. ст., с. 151, 155.

⁵ Според възприетата от нас концепция за дълбинна структура тя включва най-важните синтактични и семантични признаци на езиковите елементи, т.е. синтактично-категориалните символи участвуват с основните си семантични характеристики. Емфазата е на повърхностната структура. Отрицанието се отнася към цялостния модел на изречението, без да се свързва с определена част. Вж. описанието на модела на Чомски в сп. Научно-техническа информация, 1967, вып. 2, с. 35—42.

стично неутралните случаи на съюзно свързване, което допринася за увеличаване общия брой на полинегативните конструкции в езика⁶.

Не може се све објаснити ни разумети. (Срв.: Све се може објаснити и разумети.) Никад ја, Аћиме, срца нисам ни имао. (Д. Чосич) Нити је више јесен нити почиње зима, то време-невреме које није ни јесен ни зима а горе је и од једног и од другог. (И. Андрич).

2.1.2. Нормата изисква задължително отстъпление от това правило за определени словоредни позиции, с цел да се избегне излишното повторение на отрицателни компоненти. Следователно, тук ограничаващо въздействие при избора на средства за извеждане на конструкциите оказват някои повърхностноструктурни фактори. Такива са случаите, кога то между съюза и предиката има вметнат израз, обстоятелствено пояснение, а също и кога то се касае за позиција непосредствено пред отреченија предикат⁷... али ни он није могао изостати и, заиста, није изостао. Он је био миран и равнодушан као да не чује или не разбере (И. Андрич)... стаде по страни поред мајке и више се не ухвати у коло (Е. Пелин). Он не одговори и не помаче се (М. Лалич).

Такова отстъпление се наблюдава и в позиција непосредствено пред отрицателно деепричастие или местоимение, понякога след частицата „н е“ в елипси⁸ или пред неа, в конструкции с непредикативно отрицание, както и пред частицата „ни“. В голям брой от тези случаи, наред със съюзите „и, или“ се употребуваат и други съюзи („ако, да“). При емфаза понякога освен „и“ се употребуваат и други усилвачи частици („бар, чак“ и др.)

...Цвета пребледе, спусти очи и не рекавши ни речи, пође напоље (Е. Пелин)... један за другим нам пада, и нико се више не диже. Што да не и Микљу да не пљачка више, или бар да не пљачка комунисте (М. Лалич)... од тих моралних реакција, које су у њему биле заиста живе и будне, иако не сталне и не увек сигурне. Ни на једном од вас неће бити главе, ако за два дана ово чудо не престане и ако не похватате и

⁶ Някои от тези проблеми са набелязани в статията ни „За спецификата на синтактичното отрицание в сръбохрватски и бугарски език“, Славистичен сборник, 1973, с. 49—55.

⁷ Ако составниот предикат е с негирана именна част, пред неа може да се употреби отрицателен съюз или частица. Како е известно, именната част не е носител на граматично значење. (Сад више није изгледало ни немогуће ни бесмислено. И. Андрич).

⁸ В тази позиција употребата на „ни“ или „и“ е колеблива. Възможни са и двете конструкции. (Но ни то не са сигурношћу, сигурност је у ћутању. М. Лалич).

не побијете разбојнике (И. Андрич). Дубок је, па чак и кад не зна ... и ни бјезати неће моћи од страха (М. Лалич).

От голямо значение са и особеностите на индивидуалниот писателски стил, влијанието на чуждоезикови модели, предпочитанието на автора към един от двата възможни варианта с цел да се предаде по-точно значението на фразата⁹.

2.1.3. В съвременниот сърбохрватски език е отбелязан значителен број конструкции с употреба на отрицателна частица или съюз във всички посочени досега случаи, в които би требвало те да се избягват¹⁰. Прави впечатление, че това явление се забележува по-често в западниот вариант на книжовниот език, където в този случај граматичната традиција е по-силна.

Свега тога ни нема. Ти сама ни не треба да идеш (М. Кърлежа) ... не рече ништа, чак ни не климну главом ... више не подиже главу, ни не погледа у страну (Й. Йовков)¹¹.

Въз основа на ограничен број примери от хрватската литература (всички от езика на М. Кърлежа) В. Зенчук прави извод, че: „... если сказуемое выражено глаголом в настоящем времени и этот глагол отрицательный, ни стоит перед отрицанием не“¹². Авторката погрешно обобщава своите набљудения, без да прави уговорка, че това се отнася до ограничени случаи, локализирани в посочениот вариант на книжовниот език. Според нас все още е рано да се правят предположения за „утвржување на този вид употреба в бъдеще“¹³, тј како количествените и качествените промени в реализацијата на разглежданата категорија са сврзани со редица важни закономерности, които обхваќаат цјалата езиќова структура. Не бива да се забравя и тоа, че в разгледаните случаи се касае за редувантна употреба на отрицателните компоненти, което вече ни принуждава да се съмняваме във възможноста да се оствести очертаната од В. Зенчук перспектива.

⁹ В нашиот материјал по-голямата част од тези примери са од езика на И. Андрич, М. Кърлежа и О. Давичо.

¹⁰ Вж. Jezik III, 1954—5, knj. 1, s. 24—25, knj. 4, s. 41.

¹¹ Примерите са од загребското издание на романа „Чифликът край границата“. В белградското издание на истиот роман вместо „ни“ се употребува във всички случаи „и“.

¹² В. Зенчук, Употребление „ни“ в отрицательных предложениях сербохрватского языка (сравнительно с русским языком), Очерки по словообразованию и словоупотреблению, ЛГУ, 1966, с. 66.

¹³ В. Зенчук, цит. ст., с. 67.

2.1.4. Понякога функциите на отрицателните съюзи и частици до-толкова тясно се преплитат, че е трудно да се определи дали имаме случай на емфаза или на съюзно свързване, или на двете едновременно. Това особено често се наблюдава в сърбохърватски, в който употребата на синтактичното отрицание по начало е по-интензивна. Такива случаи могат да се проверят чрез трансформация с въвеждане на положителната усилваща частица „чак“ („даже“), която при емфаза може да се употребява в една конструкция с отрицателната частица „ни“. При съюзно свързване тази трансформация е невъзможна.

Нећу ни ракију, други пут ћу → Нећу чак ни ракију (М. Јалич).
Он ни за подсмех није више. → Он чак ни за подсмех није више (И. Андрич).
Мића није замахнуо. Чак ни убо није (О. Давичо).

2.1.5. За разлика от сърбохърватски, в съвременния български език трансформационното правило за пораждане на отрицателни конструкции с отрицателни частици и съюзи не е в такава степен задължително, поради което общият брой на този вид полинегативни конструкции е значително по-малък¹⁴. Отрицателните частици се срещат по-често в стилистично маркирана употреба, при особено силно акцентуване на отрицанието. В останалите случаи по-често се предпочитат други, освободени от допълнителни отрицателни компоненти конструкции, в които отреченият предикат сам извежда негацията на повърхностната структура и осъществява отрицателната синтактична маркираност на цялата конструкция. Обикновено вместо „ни, нищо“ като средство на емфазата се употребяват положителните усилващи частици „и, дори, дори и, йоне, даже“, наречието „изобицо“, при което не се намалява комуникативната стойност на изказа.

Дошао си пред моје вратнице а ниси свратио ни ракију да попијеш. — ... а не си се отбил поне ракия да пиеш (Д. Чосич). И какво остана сега от чифлика... не остана дори и четвъртинката му.. — Није остала ни четвртина (Й. Йовков) Није ми ни на ум пало да ће ми то једном бити фикс-идеја. И през ум не ми минаваше.. (М. Јалич) .. ако си професор, а ти не мораш да знаш ни предмет који предајеш. — ..не си длъжен да знаеш дори предмета.. (Бр. Нушич) ... као да нисам дотад ни знао ко сам и како се зovem. — ..като че ли дотогава изобицо не съм знаел ... Не смирују се ни ноћу.. — не утихваха даже и ноцем.. (И. Андрич).

2.1.6. В езика на някои от по-старите български писатели се срещат конструкции с отрицателни емфатични частици, които от гледна точка

¹⁴ В нашия материал — с около една четвърт.

на съвременното състояние на български език са нетипични. Те илюстрират твърде добре промените в езика, довели до рязкото намаляване на употребата на допълнителните отрицателни компоненти в определени синтактични позиции. При наличието на експлицитно отречен предикат, информацията, която внасят те е редундантна. Както виждаме, в сърбохърватски език такива конструкции и сега се употребяват напълно последователно.

Тя не ми е ни споменавала за такова нящо (Т. Влайков). Ако не си отведиш душманин, нема ни да имаш (Ив. Вазов). Не преминал нито половина час, а двете чети се срещнале.. (Л. Каравелов) ..а цариградското „Читалище“ му изпровожда гнила плява, която не е ни за кокошките.. (Хр. Ботев).

2.1.7. В голям брой български отрицателни конструкции изобщо се избягва употребата на емфатични частици за сметка на по-голямото функционално натоварване на интонационната и контекстна определеност. За разлика от съответните им сърбохърватски конструкции, процесът на пораждането им предвижда една операция по-малко, тъй като отпада необходимостта от въвеждане на допълнителни отрицателни компоненти.

Да није плакао не би га ни нашла жена, која му је дала име Лука. — ..не би го намерила жената.. (Д. Чосич). Манолаки не свари да му извика.. — Манолаки није доспио ни викнути.. (Й. Йовков). Никой вече не го подозираше. — На њега нико није ни сумњао (Е. Пелин).

Подобни на посочените български конструкции не са изключени и в сърбохърватски. Така също и българската езикова норма не отрича възможността за употреба на отрицателни емфатични частици наред с отречения предикат. Разликата е само в това, че в български в стилистично неутрална употреба преобладават конструкциите, освободени от редундантни отрицателни елементи.

2.1.8. Понякога възможността да се избегне редундантната употреба на отрицателни частици се подпомага и от съответните лексикални реализации на конструкциите (при еднократни глаголи или съществителни, изразяващи минималната степен на признака).

Не давам, виқа, қосъм да падне от главата му. — Не дам, виче, ни влас қосе да му падне.. (Й. Йовков). С пръст той не е пипнал тази земя. — Он није ни прстом пипнуо ову земљу (Е. Пелин) ... а он је қорио Ника што нема ни труна комунистичког морала и пожртвовања. — ..че у него нямало қапка комунистически морал.. (М. Лалич).

2.2. Употребата на отрицателните съюзи в сърбохърватски и български принципно не се различава, още повече, че и в двата езици съществуват едни и същи отрицателни съюзи — „*ни*, *ниџи*“ в сърбохърватски и „*ниџо*, *ни*“ — в български. В общи линии са запазени общославянските особености, характерни за този вид отрицателни конструкции. Отклоненията, които се явяват предимно в български, са резултат от действието на някои нови развойни тенденции.

2.2.1. Както в сърбохърватски, така и в български е запазена единичната употреба на отрицателните съюзи, свързващи отделни части или изречения при наличието на предходно отрицание към първия предикат или към копулата — при съставен предикат. Тази особеност е характерна за едно по-старо състояние на славянските езици. По нея двата разглеждани езици се отличават от някои други съвременни славянски езици, които не са я запазили (напр. руски).

Не обичам Исмаил бея, нито двамата арменци (Ст. Дичев). Повече няма да настоявам, нито да се обаждам (Б. Райнов). Но Шибил беше погазил много закони и не знаеше вече, нито искаше да знае, кое е грях и кое не.. — и више није знао, нити је хтео знати.. (Й. Йовков) ...али никад није налазио храбрости ни речи да изрази. Тако никад човек не зна какав ће бити и шта ће хтеги, ни која ће од оних дјевојчица.. бити његова несрећна љубав (И. Андрич).

2.2.2. И в двата разглеждани езици се наблюдава известна диференциация в употребата на двете отрицателни частици-съюзи „*ни*, *ниџи*“ и „*ниџо*, *ни*“, която се развива в две различни посоки. Това трябва да се има предвид при изработване на трансформационните правила и избора на средства за извеждане на конструкциите на повърхностната структура. В сърбохърватски език честотата на „*ни*“ и като частица, и като съюз е по-голяма в сравнение с тази на „*ниџи*“, която се разпространява сравнително по-късно (след 16 век). Въпреки че и двете форми изпълняват една и съща функция, „*ниџи*“ се употребява много рядко като емфатична частица, тъй като в такива случаи се предпочита частицата „*ни*“. Конструкции от този вид се срещат по-често в западния вариант на сърбохърватския книжовен език.

И могуће се нас двојица нити не познајемо (М. Кърлежа) ...не даш ми нити одахнути (Й. Йовков — хърв. превод)....али он (долазак) ништа не измени и нити кога обрадова (Е. Пелин).

Съюзната употреба на „*ниџи*“ е специализирана предимно за свързване на отделни отрицателни изречения. (Еднородните предикати раз-

глеждаме като отделни изречения.) При еднократна употреба на съюза, изречението към което се присъединява второто изречение трябва обязательно да съдържа отречен предикат. Често пъти в границите на едно сложно изречение е съчетана употребата и на двата отрицателни съюза („ни, нити“), или съюзът „*ниџи*“ е съчетан с емфатичната частица „*ни*“ в изречението, към което се присъединява.

Нити је викнуо нити јаукнуо... а из Незука нема даље пута јер нит има куд да се иде ни кога да путује (И. Андрич). Нит му треба сна ни хљеба, нит признаје закона (А. Исакович) ...средства нису била довољна ни за одржавање прилично дотрајалог објекта, нити је висина награда задовољавала одгајиваче (Политика).

И така, отрицателните съюзи-частици „*ни*, *ниџи*“ в сърбохърватски език имат еднакво значение, като разликата между тях е само стилистична. „*Нити*“ се употребява при по-силно емфатично акцентуване. Неговата сфера на употреба е по-тясно ограничена в зависимост от характера на обкръжението, като във всички тези случаи той може да се замени с отрицателния съюз-частица „*ни*“, докато обратната замяна (на „*ни*“ с „*ниџи*“) във всички възможни случаи не може да се осъществи.

2.2.3. За съвременното състояние на българския книжовен език е характерна известна тенденция към обобщаване на „*ниџо*“, която се проявява чрез нарастване на неговата честота и като частица, и като съюз за сметка на честотата на „*ни*“. Двете форми са дублети, напълно еднакви във функционално и семантично отношение, а това неминуемо води към ограничаване в употребата на едната форма. За разлика от сърбохърватски, където се набелязва известно функционално-семантично разграничение на двете форми, в български език разграничението се осъществява в сферата на различните стилове на книжовния език. Наблюдава се тенденция употребата на „*ни*“ да се запазва предимно в разговорния език, особено във фразеологичните съчетания (Срв.: ни лук ял, ни лук мирисал, ни помен, ни следа и др.) В художествената литература „*ни*“ се среща повече като особеност на народния език или на един по-архаичен език. Установява се рязко намаляване на неговата честота, обратно на изнесените вече факти за употребата му в сърбохърватски. Общото съотношение на българските конструкции с „*ниџо*“ и „*ни*“ в нашия материал е 5:3¹⁵.

¹⁵ Наблюдението е проведено върху 2000 примера, като се има предвид употребата на „*ни*, *ниџо*“ и като частица, и като съюз.

Сега от всичко това нямаше да остане ни помен (Д. Мантов) Ала Манол не знаеше ни името на баща си, ни на майка си (А. Дончев). Не се провали ни тогава, ни после (Ст. Дичев).

При направеното сравнение на материал от двата езика се установи, че повечето сърбохърватски конструкции с отрицателната частица-съюз „ни“ се превеждат на български с „нищо“ и обратно — по-голямата част от българските конструкции с „нищо“ се превеждат на сърбохърватски с „ни“.

Али нико га неће тражити ни код куће ни игде. — Но никой няма да го търси нито в къщи, където и да било (О. Давичо). Нито „добър ден“, нито „господин началник“.. — Ни „добар дан“, ни „господине начелниче“ (Ем. Станев).

От изнесените досега факти може да се заключи, че сърбохърватски остава по-близо до старото състояние на славянските езици, тъй като запазва последователно употребата на „ни“, докато в български се налага употребата на една сравнително по-нова разширена форма — „нищо“. Според нас този факт би могъл да се свърже с появата и утвърждаването на относителните местоимения „който, която“ и т.н., които фактически са разширени форми на въпросителните местоимения и също функционират като съюзи. В по-широк лингвистичен контекст посоченото явление би могло да се постави в допир и с установяването на употреба на определителен член като съществена качествена промяна в структурата на български език.

2.2.4. Както в сърбохърватски, така и в български са широко разпространени и възприети от нормата конструкциите, в които при начална позиция на отрицателния съюз „нищо, нищо“ предикатът не се негира. В сърбохърватски език броят на тези конструкции е по-малък, поради ограничената употреба на съюза „нищо“. Тази количествена разлика се обяснява и това, че в сърбохърватски посоченият съюз се специализира предимно за изразяване на предикативно отрицание, докато в български той може да се отнася и към другите части на конструкцията.

..ходеше пръчът, но Марин нито го поглеждаше, нито мислеше да го прибере.. — ..али га Марин нити гледаше нити помишляше да га поведе (Й. Йовков). Но нито господарите, нито слугите им подозираха това (Д. Димов) ..нито единият, нито другият се обърна (Ст. Дичев).

Последните две изречения на сърбохърватски се превеждат като се употреби отрицателният съюз „ни“ и оделно отрицание към предикаса (...али се ни један ни други није осврнуо.) На по-голямата част от

българските конструкции със съюза „*нишо*“ и без друго отрицание към предиката съответствуват именно такива сърбохърватски конструкции, което е напълно естествено при положение, че общото количество на конструкциите с „*ни*“ в този език е преобладаващо. От друга страна, тези факти още веднъж потвърждават направения вече извод за по-широка употреба на полинегативни конструкции в сърбохърватски¹⁶.

В сърбохърватски са често срещани конструкциите с негирана копула, в които съюзът „*ни*“ отделя копулата от причастието, така че се получава натрупване на отрицателни елементи. (Ни видели га ни чули нисмо.) В български им съответствуват конструкции със съюза „*нишо*“ без втори отрицателен компонент (Нито сме го видели, нито сме го чули) или еднакви по структура със сърбохърватските (Не сме го нито чули, нито видели). Такива случаи също подкрепят изтъкнатите вече различия между двата езика по отношение употребата на разгледания вид полинегативни конструкции.

2.2.5. В сърбохърватските конструкции със съюза „*ниши*“ не се въвежда друг отрицателен елемент към предиката, докато в българските конструкции със съюза „*нишо*“, когато се отрича не предикатът, а някоя друга част, съществуват и двете възможности¹⁷. При наличието на отречен предикат съюзът функционира като редундантен елемент, при което се постига и известно емфатично акцентуване на съответната част от конструкцията. Тези случаи съответствуват на описаните вече сърбохърватски полинегативни конструкции със съюза „*ни*“.

..и сякаш нито видът, нито броят ни можеха да ги изплашат (А. Доңчев). (срв.: ..нито видът, нито броят ни не можеха да ги изплашат) ..нито от този гняв, нито от омразата, нито от обидата го заболя (О. Давичо). (Срв.: ..не го заболя) Нито машинописката, нито касиерът и счетоводителят го обичаха. (Предикатът не може да се негира. (Д. Ди-

¹⁶ В нашия материал на около 3/4 от българските конструкции със съюза „*нишо*“ и без отрицание към предиката в сърбохърватския превод съответствуват конструкции със съюза „*ни*“ и отрицание към предиката. (Нито аз съм за тях, нито те за мене. — Ни ја нисам за њих, ни они за мене. Е. Пелин). Конструкциите, в които съюзът „*ни*“ изразява предикативно отрицание са редки и нетипични за съвременния език (Ни шта једе, ни пије, ни очију склапа. Я. Веселинович).

¹⁷ Л. Андрейчин, Основна българска граматика, 1944, с. 498. Според Фр. Травничек (*Mluvnice spisovné češtiny*, 1949, 826) положителната форма на предиката в тези конструкции е остатък от стария мононегативен тип. Данните от български език, в който може да се негира предикатът и в такива случаи поставят под съмнение това предположение. Освен това съюзът може да изразява и предикативно отрицание, което също доказва липсата на основания за една такава хипотеза.

мов) ..и нито аз, нито вие не бива да отегчаваме повече старините му с големи грижи.) Срв.: ..и нито аз, нито вие трябва да отегчаваме.. (Д. Талев).

Конструкциите със съюза „*нищо, ни*“ в начална позиция и с отречен предикат в български език се срещат с по-голяма честота в езика на по-старите писатели, докато на съвременния етап те се използват по-рядко, предимно в случаи на емпфаза, като по този начин съчетават функциите на усилващи частици и съюзи и употребата им се поставя в по-голяма зависимост от повърхностно-структурните фактори.

Ни тя, ни той не вечеряха. Но ни той, ни Рада не чувствуваха това (Ив. Вазов). (Срв.: Нито тя, нито той вечеряха. Но нито той, нито Рада чувствуваха това. От гледна точка на съвременното състояние на езика се предпочитат този вид конструкции.) Ни Елена, ни Теодосий не казаха повече ни дума (Ст. Загорчинов).

Количествените промени в употребата на посочените конструкции свидетелствуват за наличието на известна тенденция в български към отстраняване на редувантите и ирелевантни елементи, тъй като в случая отрицателният съюз сам е в състояние да изведе негацията на повърхностната структура¹⁸. В тази позиция отрицателните съюзи са в най-висока степен релевантни (т.е. — функционални), докато употребени в конструкция с отречения предикат те са редувантни, с по-ниска степен на релевантност, тъй като повтарят информацията за отрицание. Степента на релевантност се определя с оглед възможностите за изключване на езиковите единици от състава на конструкцията, без да се наруши нейната структурна цялост и комуникативна стойност. Така например степента на релевантност на отрицателните съюзи е най-висока, когато те са единствен отрицателен елемент в конструкцията, но тя веднага намалява, когато свързват конструкции с отречен предикат, тъй като те могат да бъдат свързани и безсъюзно в границите на сложното съчинено изречение. Най-висока степен на релевантност притежава онзи елемент, който пръв съобразно реда на операциите за пораждаване или единствен извежда съответната информация от дълбинната на повърхностната структура (в случая — отречения предикат). При редувантна употреба става повторение на изведена вече информация, а елементът може да е обусловен от състава на дълбинната структура (отрицателните съюзи) или да е свързан с отношенията на повърхностната структура

¹⁸ Като отрицателни синтактично такива конструкции се определят само когато съюзът отрича предиката: Върбан нито можа да го възпре, нито можа да го отбегне (И. Йовков).

(отрицателните частици при емпфаза). При ирелевантност елементът няма съответствие в дълбинната структура и е обусловен единствено от повърхностноструктурни фактори (някои случаи на модална употреба на отрицанието, когато в дълбинната структура не се съдържа отрицателен категориален символ — Донела је голуба не би ли обрадовала децу.) Степените на релевантност на един и същ езиков елемент не са постоянни, а варират. Както видяхме, допълнителните компоненти на категорията (съюзи и частици) могат да бъдат и в най-висока степен релевантни, а центърът на категорията (отреченият предикат) в известни случаи може да бъде и ирелевантен. Изследваният от нас материал показва ясно функционалната специфика на отделните отрицателни компоненти, която се обуславя от различните синтактични позиции и налага въвеждането на понятието „степен на релевантност“.

2.2.6. Употребата на отрицателни съюзи в български се спазва сравнително редовно, но не в такава степен, както в сърбохърватски тъй като езиковата норма в съвременния български език допуска в еднаква степен и положителни, и отрицателни съюзи в границите на отрицателните изречения. Употребата на положителни съюзи се допуска, когато предикатът е вече негиран, така че негацията е вече изведена на повърхностната структура и без участието на допълнителни отрицателни компоненти. Така трансформацията за включване на отрицателните съюзи в състава на конструкцията в български език става факултативна. В този случай също не се променя комуникативната стойност на изказа, нито се нарушава структурната цялост на конструкцията.

Тя не позволяваше в крџчмата кавги и мрџсни приказки и пџдеше пияниците. — Она у крџми није дозвољавала свађе ни мџсне приче.. (Е. Пелин) ..као црна планина која заклања свет и неће се никад променити ни померити с места.. — ..којто закрива света и никога няма да се промени или да се помрџдне от мястото си (И. Андрич) ... наш учителъ није за наш посао, ни други нијесу.. — учителјат не е за нашата работа и другите не са (М. Лалич). Трџбваше да дојде оше вчера, а не дојде и днес, немаше ја и досега. — Имала је приспети још јуче, а не би ни данас, па ни сада (Љ. Љовков).

И ту, както и при конструкциите с емпфатични частици, разликата между двата славянски езици е в това, че български предоставя еднаква възможност за употреба на отрицателни и положителни съюзи, докато сърбохърватската езикова норма налага употребата на отрицателни съюзи, като възможността за употреба на положителни съюзи е крайно ограничена. Нещо повече — в български език в стилистично неутрални

конструкции се предпочита отстраняването на допълнителните отрицателни компоненти, които започват да се специализират за определен вид стилистично маркирана употреба, при което става функционално сближаване на съюзи и частици. Следователно употребата на отрицателни съюзи в български все повече се свързва с емфазата и преминава вече в сферата на повърхностноструктурните отношения, докато в сръбохърватски тя е свързана в по-голяма степен с отношенията в дълбинната структура.

2.2.7. Като характерна проява на аналитизма в български език могат да се разглеждат конструкциите със съюза „без да“, възникнали на мястото на старобългарските отрицателни причастни конструкции и утвърдени напълно от нормите на съвременния български език¹⁹. Те се предпочитат сега пред формите на отрицателното деепричастие и представляват типичен пример за граматикализация на предлог. Ясното функционално и семантично разграничаване на двата компонента на сложния съюз²⁰ дава основание той да бъде определен като аналитична форма. Всяка от тези конструкции може да се трансформира в конструкция с частицата „не“, като се запази нейното основно значение и обкръжение. Разликата между двата вида конструкции е само стилистична. В конструкциите със съюза „без да“ се акцентува по-силно върху самото изключване на определени отношения.

Боян остави кърпата и излезе, без да отговори. → не отговаряйки, като не отговори (Ем. Манов) ...тя слезе от файтона, без да го погледне. → не поглеждайки го, като не го погледна (Ст. Дичев).

Във функционално отношение съюзът „без да“ се различава от другите отрицателни съюзи по това, че той е специализиран да осъществява само отрицанието на предиката в границите на подчиненото изречение и не може да бъде отнесен към някоя друга част. (Срв.: Той не взе нито хляба, нито парите. Той си отиде, без да вземе нито хляба, нито парите. Взаимната размяна на двата отрицателни съюза — „без да“ и „нищо“ във второто изречение е невъзможна.) В другите славянски езици на разглежданите конструкции съответствуват отрицателни деепричастни конструкции, конструкции, въведени с отрицателен съюз

¹⁹ Те са разгледани подробно в статията ни „За разволя на една отрицателна конструкция в български език“, Български език, 1973, 1—2, с. 74—82.

²⁰ Първият компонент е носител на информация за отрицание, а вторият изразява подчинителна връзка. Такова усложняване на подчинителен съюз чрез отрицателна частица се наблюдава и във фински език. Вж. Аналитическите конструкции в языках различных типов, Наука, 1965, с. 326.

(чешки), а в сърбохърватски — и отрицателни конструкции, въведени със съюза „а“ в рамките на притивопоставителното свързване.

Не сме да ме гледа — помисли Мића не прекидајући се. — ..без да прекъсва мисълта си (О. Давичо). Никад није било да се оң врати с пута, а да га она није будна дочекала. — ...без да го посрепне будна (Д. Чосич).

И така, конструкциите със съюза „без да“ формално и семантично са отрицателни, синтактични синоними на конструкциите с частицата „не“. При това отрицателният съюз не може да бъде изключен от състава на конструкцията, тъй като той единствен извежда негацията на повърхностната структура. В качеството си на „балканизъм“ тези конструкции имат типологически съответствия и в други неславянски езици²¹. Появата им води до намаляване на относителния дял на отрицателните конструкции с частицата „не“, при което се постига известно разтоварване на фразата, свързано с тенденцията към поддържане и укрепване на комуникативната пригодност на езика. Те са последица от настъпилите важни изменения в структурата на български език, довели до изчезването на някои причастни конструкции и установяването на „да-изреченията“.

В сърбохърватски език е констатирана „сравнително честа употреба на предлога „без“ в да-изречения в разговорната реч и в езика на отделни писатели“²². Според езиковата норма те все още се третират като неправилни, чужди на езиковата структура и като заемки от някои западни езици. Според нас, при решаването на проблема за появата на тези конструкции, освен възможността за немско или романско влияние в отделни случаи, не бива да се отминава и въпросът за евентуалното влияние на балканската езикова среда, която е фактор от първостепенна важност. По-слабото им разпространение в сравнение с български съответствува и на по-слабата честота на „да-изреченията“ в сърбохърватски. Така в двата съседни славянски езика конструкциите със съюза „без да“ се появяват и разпространяват в зависимост от специфичните условия на исторически развой и структурните особености на двата езика.

2.3. Отрицателните местоимения се употребяват в конструкциите наред с отречения предикат като структурно необходим елемент, носител на семантична информация за обема на отрицанието (общо или частно),

²¹ Усложняването на съюзите чрез предлози е характерно за балканските езици, в които се срещат конструкции, подобни по структура и значение на разглежданите. Вж. Л. Лашкова, „За развой на една отрицателна конструкция...“, с. 77.

²² М. Стевановић, Савремени српскохърватски језик, II Синтакса, Београд, с. 371.

която се извежда на повърхностната структура. В тази си употреба те се срещат и в двата славянски езика, като по такъв начин се постига разграничаването на общоотрицателни и частноотрицателни конструкции с предикативно отрицание²³ (Срв.: *Никой не работи; Всички не работят; Някои не работят.*)

2.3.1. В този случай отрицателните местоимения функционират като елементи с висока степен на релевантност²⁴, които не могат да се изключат от състава на конструкцията, нито да се заменят със съответните положителни местоименни форми (неопределителни или въпросителни местоимения), без да се наруши структурната и семантична цялост на конструкцията.

Нигде га није болело. — Не го болеше никъде (Ем. Станев). Она је неистрошиво тужна што ништа није помогло (*..нешто није помогло (Д. Чосич). *Никой не подозираше никого.*) *Някой не подозираше никого; *някой не подозираше никого; *никой не подозираше никого* (Е. Пелин). *Новац не значи ништа.* (*Новац не значи ништа. *Новац не значи нешто.) — *Парите не значат нищо.* (*Парите на значат нешто) (Д. Димов).

В повечето такива примери проблемът за употребата на отрицателни местоимения е свързан с проблема за интенцията на самите глаголи, които изискват въвеждането на пряк и косвен обект или на обстоятелствено пояснение.

2.3.2. Цялата тази информация се съдържа в дълбинната структура на съответните конструкции. В онези от тях, в които е възможна замяната на отрицателните местоимения с неопределителни, степента на релевантност на отрицателните местоимения е вече по-ниска в сравнение с разгледаните конструкции. В тази позиция става неутрализация на семантичната опозиция от дълбинната структура „общо — частно отрицание“. В български език това явление се наблюдава сравнително по-често, което също говори в подкрепа на изтъкнатата тенденция към общо намаляване на полинегативните конструкции. В сърбохърватски

²³ Възприемаме термините „предикативно и непредикативно отрицание“ за формалното описание на конструкциите с отречен предикат или с отрицание към някоя друга тяхна част. Термините „общо и частно отрицание“ възприемаме само с оглед към семантичната характеристика на конструкциите.

²⁴ Установихме, че допустимият брой на отрицателните елементи с висока степен на релевантност в конструкции с общоотрицателно значение варира някъде между едно и две, по-рядко три. (Напр.: Он је пензионисан пре две године и од тада не врши никакву функцију.)

език в тази синтактична позиција се употребуваат още и обобщителните, и въпросителните местоимения (ико, ишта, қо, шта), тѣй като той располага с по-богата местоименна парадигма. Тези факти потврждават нашето тврдение, че за славянските езици в центъра на разглежданата категория трябва да бѣде поставен отреченият предикат и че посоката на конгруенцията в общоотрицателните местоименни конструкции все пак е от предиката към местоимението, а не обратно. Следователно при извеждането на такива конструкции на повърхностната структура на прво място трябва да се постави операцијата за извеждане на отречени предикат като задължителен компонент, докато присъствието на отрицателните местоимения в този случај не е необходимо.

Не можеше да се залови с нищо (= нешто) — всичко беше изчистено, подредено (Д. Талев). И Неда мислеше за утрешниј ден и се страхуваше, че той не ѝ вешае нищо добро (= нешто добро) (Ст. Дичев). — ..*и бојала се како јој не слуги нешто добро. Није хтео да ми нешто (шта) друго каже. Није хтео да шта ико сазна.

2.3.3. В голяма част от случаите на полинегацијата частта от конструкцијата, която се изразува чрез отрицателни местоимения, може да бѣде пояснение към друга част. Тогава е възможно отрицателното местоимение избито да се исклучи от състава на конструкцијата како ирелевантно, тѣй како появата му не е обусловена от състава на дѣлбинната структура. В български език това се наблюдава сравнително по-често. Тези случај също потврждават нашето становище, че степента на релевантност се определја от синтактичната позиција и варира в зависимост от промените в състава на конструкцијата.

Вест није изазвала (никакво, неко) нарочито узбуђење (И. Андрич). ..отникѣде не идваше (никакѣв, някакѣв) признак на живот (Д. Талев). Ја с тиме немам (никакѣве, неке) везе.. не може нас снаћи (ништа) горе (М. Лалич). — *не може нас снаћи нешто горе. — ..по-лошо не може да ни сполети. Страна не вземам аз. — Не држим ја ничију страну (Й. Йовков).

2.3.4. Како во сѐрбохрватски, така и во български са разпространени отрицателните конструкции с повеќе от два отрицателни елемента²⁵. Натрупването на повеќе отрицателни местоимения или на местоимения и частици изпълнява определена стилистична функција и се отнася

²⁵ Броят на отрицателните елементи в една конструкција във всички славянски езици може да достигне до 8. — Никой никога никѣде во никакѣв случај на никого не е казвал нищо за никого.

към емфазата, така че количественото натрупване на отрицателните елементи води до редундантност, а следователно и до намаляване на степента на релевантност на повечето от тях.

Ја никоме *никада* нисам чинио *нишиџа* нажао (М. Кърлежа). — Аз *никога на никого* не съм правил *нищо* лошо... и *никад* нико *ни* у сну није помислио да би се могло дирнути у стари хан (И. Андрич). И *нико* *никад* не стари. — И *никој* *никога* не остарява (О. Давичо). Той не отклоняваше от *нищо* и пред *никого* погледа си (Д. Галев). Иди, нећу *нишиџа* да читам... нећу да читам (Д. Чосич). Той не говореше с *никого* за *нищо* (Е. Пелин). Али они нису *нишошџо* типични²⁶.

И така, отрицателните местоимения функционираат како части на полинегативни конструкции с вариране на различните степени на релевантност — от структурно необходими елементи с висока степен на релевантност до редундантни части — носители на излишна семантична информација при емфазата и на крај — до ирелевантни за семантичната интерпретација на конструкциите компоненти. Какошто виждаме, редундантноста не е општа особеност на всички полинегативни конструкции, а само на некои от тях, главно при емфаза. В тоа отношение междо двата славјански езици се наблюдаваат изтъкнатите вече количествени разлики.

2.3.5. По-добре изразената в србохрватски склоност към употреба на полинегативни конструкции се порјавјава имено во случаите, когао отрицателните местоимения учествуваат не како структурно неопходим елемент во изречението, а како средство на емфазата. При трансформација на отрицателните конструкции во положителни тези компоненти оставаат обичноено без положителен еквивалент. Вопреки че такива конструкции съществуват и во български език, различия се отбелязват по отношение на степента на функционирањето им во двата езици. Во редица случаи во български се предпочита увеличавање ролята на интонацијата и контекста или употребата на други положителни емфатични средства (частици и наречия), како по този начин се избјегва натрупвањето на отрицателни компоненти. Там, кадето е възможно, се установјува употреба на положителна конструкција, како информацијата за отрицание се извежда на повърхностната структура чрез лексикални средства. Във връзка с тоа се налага во пълниот списък от карактеристики на отделните лексеми да се отбележи и својството на некои от тях да извеждат негацијата на повърхностната структура.

²⁶ С курсив са означени онези части на конструкцијата, които могат да бидат исклучени от състава ѝ.

И тръгнаха по равната поляна, която изглеждаше да е неразорана целина... — које је било слично ледини што никад није орана (Џ. Йовков). И кад то пијанство заврти човеку мозак онда нема никакве мере ни разлике. — ...тогава изчезват всякакви мерки и разлики (И. Андрич).. обикаляше край кладенеца под селото и все не можеше да ја сретне — ...и никако није могла да је сретне (Е. Пелин). Не помаже. Не слушају ништа. — Не слушат... а он се ништа не збуњује. — а тој хич не се смуцава ..може све у брк да им скреше и да се нимало не стиди. — ..може всичко да им изтърси и хич да не се срамува (М. Лалич).

2.3.6. Твърде карактерни са сърбохрватските полинегативни конструкции с компаратив на прилагателното, отречен предикат и отрицателното местоимение „*ништиа*“. Местоимението тук има определена стилистична функција, не носи информација за обема на негацијата от дълбинната структура и е свързано с емфазата. Те са особено типични за народниот јазик, во којто по начало емфазата, а следователно и по-интензивната употреба на отрицателни компоненти е широко распространена. Во български тој тип конструкции е непознат. Те се превеждат чрез конструкции само со един отрицателен елемент, којто во по-голема степен соодветствува на дълбинната структура.

..оптимисте задоволјава већ то што је ове године било нешто више бољих филмова не мислећи при томе на ништа мањи број рђавих. — ..без да мислат при тоа за не по-малкиот број лоши (Политика). Мудерис није био ништа мање уплашен.. — не беше по-малко уплашен (И. Андрич) ...али бол од тоа ништа мањи не бива. — ..но болката од тоа не намалјава (М. Лалич). Ниси ти ништа бољи од Ђорѓа Катина. — Ти не си по-добър од Ѓорѓе Катич (Д. Чосич).

2.3.7. От направениот дотук преглед следва, че во современиот сърбохрватски јазик честотата на полинегативниот тип конструкции изобщо е по-висока, поради којто може да се смета, че во тоа одношение јазикот запазва една по-стара славјанска черта. Тоа се дължи до голема степен и на спецификата на историческиот развој на литературниот сърбохрватски јазик, којто се осъществява во по-тесна врска со народниот јазик. Во современиот български јазик се забележува известно отклонение од общославјанскиот тип отрицателни конструкции во посока към ограничување на броя на отрицателните компоненти. Во резултат на тоа количеството на всички полинегативни конструкции во сравнение со сърбохрватски е значително намалено. Твърде показателен е фактот, че од тој процес са широко засегнати и случаите на емфаза, во којто

винаги би се очаквала многократна употреба на отрицание²⁷. Това е доказателство за действието на известна тенденция към по-точно и по-икономично откъм количество на отрицателните елементи изразяване на отношенията от дълбинната структура. От друга страна, тези случаи, както и всички останали стилистично немаркирани конструкции със съкратена употреба на отрицателни компоненти, свидетелствуват за широкия обсег на тенденцията, която намира най-разнообразни форми на проява. Ограничаването на количеството отрицателни елементи в такива конструкции се осъществява за сметка на увеличеното функционално натоварване на основния структурен компонент — отреченият предикат, както и на някои други лексикални, суперсегментни и екстралингвистични средства.

2.3.8. Тенденцията да се намалява редундантната употреба на отрицателни местоимения в български език, също както и на отрицателните частици е сравнително нова, характерна черта за съвременното състояние на езика. Това се потвърждава от направената съпоставка с езика на някои по-стари писатели и периодични издания, при което се установи една много по-висока честота на разглеждания вид полинегативни конструкции. Съотношението в употребата им между съвременния и по-стария период в български е почти същото, както между съвременния български и съвременния сърбохърватски език. За съвременния *български* език в голяма част от тези случаи вече е характерно изключването на отрицателните местоимения (предимно местоименни наречия) от състава на конструкцията.

..придобитите наши черковни правдини не са никак начало на нашата политическа свобода... доказват, че г. Олендски не е бил никак полски емигрант („Свобода“) ..всичките поменати младежи никак не бяха принудени от глад да тръгнат по горите (З. Стоянов) ...книжката не е никак от зла мисъл към нейния списувач (Ив. Богоров).

Така в разволя на полинегативните конструкции в български език се очертават приблизително три етапа — поява и утвърждаване (най-стар), интензивна употреба и редундантност — като резултат от ускорения процес на експлициране и в настоящия момент — тенденция към

²⁷ Тъй като емфазата е на повърхностната структура, изборът на нейните средства се определя изключително от особеностите на външните структури. Необходимостта от използването на полинегативните конструкции за извеждане на общото отрицание на повърхностната структура вече автоматически създава условия за по-широко разпространение на полинегацията, дори и когато това не съответства на състава на дълбинната структура.

освобождавање од редувантността. Фактички съвременното състояние се јавува своеобразно вртнање към нај-стариот период од развој на тези конструкции, коешто е предизвикано од квалитетно различни причини и е издигнато на по-висок етап. Тоа явление може да се определи како проява на дејствието на диалектичкиот закон за отрицание на отрицанието во јазикот.

2.3.9. Във врска со изведаното на негацијата на површноста структура меѓу двата јазика се отбележува едно карактерно различие, коешто е сврзано до известна степен со синтаксисот. При употреба на отрицателните местоименија во предложни конструкции во србохрватскиот предлогот раздвојува местоимението, како што се поставува меѓу отрицателната частица „ни“ и соодветното впително местоимение. Во бугарскиот тоа не се набљудува. Во зависност од структурата на тези конструкции може да се набележи известно групирање на славјанските јазичи, при коешто србохрватскиот се сближува со источнославјанските јазичи, а бугарскиот — со полскиот, чешкиот и словенскиот.

Таа особеноост може да се разгледа како остаток од по-старото състояние на славјанските јазичи, кога отрицателната частица е била расположена непосредствено пред соодветната част или конструкцијата, која се отрица. Токму како во предложните конструкции со неопределителни местоименија такава особеноост не се забележува, може да се предположи, че отрицателните местоименија дејствително възникнуваат по-късно²⁸ и че во конструкцијата со отречения предикатот те започнува да се употребуваат едновремено со отрицателните частици.

...заклучи жена да ми је нарав зла, јер ни са ким нисам разговарао. — ..защото со никога не говорех (Д. Чосич). Децата са слаби, не ги бива за никаква работа. — ..нису ни за каков посао (Е. Пелин). Али негова мисао није могла ни на чему да се застави. — ..не можеше да се задржи на ништо (И. Андрич).

Како резултат од дејствието на обратниот процес во србохрватскиот се појавуваат отрицателните наречия: *николикo*, *низашто*, *ништо*, *ништокуд*, *ниодакле*, *низакуд*, образуваани од соодветното положително наречие во конструкцијата со предлог и отрицателната частица „ни“ (срв.: ни у колико, ни за шта, ни пошто). Тези образуваани обогатуваат не само категоријата „отрицание“, но и местоименната парадигма на јазикот.

Исклучение од посоченото правило са конструкциите со предлогот „без“, којто не раздвојува отрицателното местоимение. Таквиот случај по

²⁸ Fr. Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*, Ljubljana, 1952, s. 99—101.

начало са много редки, тъй като предлогът се свързва обикновено с обобщителни местоимения, за да се избегне повторението на отрицателна информация. Когато се допуска в конструкцията отрицателно местоимение, то обикновено е в субстантивна употреба, а не в основната си категориална функция. (Ко иде из куће без ништа, или нема ништа или не зна ништа.) В някои западни говори предлозите изобщо не разделят отрицателните местоимения. В това отношение сърбохърватската езикова територия не е единна²⁹.

2.3.10. Друг подобен случай на взаимодействие на равнища в границите на повърхностната структура е появата на отрицателното местоимение „ниједан“ и отрицателните наречия „ниједном, ниједаред, ниједанџуи“ в сърбохърватски, които произлизат от съответните синтактични конструкции, включващи отрицателната частица „ни“ и числителното „један“ или производните му местоимения³⁰. В този случай числителното се употребява със значението си на партикуларизация³¹, отделяне, обособяване, което допринася за усилване на емфатичното акцентуване. В съвременния сърбохърватски език, освен посочените местоимения и наречия, са се запазили и синтактичните конструкции, от които те произлизат. Двата вида полинегативни конструкции имат напълно еднакво значение и са разпространени в едни и същи синтактични позиции, поради което могат да се разглеждат като факултативни варианти. В български се употребява само вторият вид отрицателни конструкции — с отрицателната частица „нищо“ и местоимението „един“ или наречията „веднџс, един ѝви“.

Нито веднџс не беше се влюбвал, нито веднџс не беше се отдавал на чувствени пориви. — Ниједном није био заљубљен, ниједном се није одао осећајним нагонима (Ем. Станев). У ходнику се није чуо ни један, једини звук (Гр. Олуич). Ни веднџс тя не погледна към Йосифа. Нона не погледа ни једном према Јосифу (хърв. прев.) Ниједном она не погледа према Јосифу (срб. прев.) ...не може се наћи ни једна мисао о уметности, ни једна исповест о себи самом (НИН).

²⁹ Вж. Одјек, Сарајево, бр. 10, год. II, 1948, рубр. „Питања нашега савременог правописа“.

³⁰ В някои по-архаични новоцокавски говори в такива случаи вместо „ниједан“ се употребява „један“, което вероятно е една по-стара славянска езикова особеност. Вж. Бр. Милетић, Црмнички говор, СДЗб, књ. IX., 1940, с. 600.

³¹ М. Ивић, Лексема „један“ и проблем неодређеног члана, Зборник за филологију и лингвистику, 1971, с. 105.

Често пъти и в двата езика конструкциите с отрицателното местоимение „ниједан“ функционираат и като синтактични синоними на конструкциите с отрицателното местоимение „никакав, никоји, никој, никакъв“. В првиот вид конструкции („никакав, никакъв“) е по-силно значението на партикуларизација, во вториот („никоји, никој“) — значението на обопшчаване, но и во двата случаја обопшчавачко е значението на полно исклучување до последниот индивид.

..млада и лепа не остаје ваљда ниједна (жена). — ..нали никој не остава вечно млада и красива (И. Андрич) ..освен виковете на полицијата не чу нито едниот изстрел. — ..не чу никакав пуцањ (Б. Станев) ..у колу је љубил све жени редом — да ни једној криво не учини. — ...за да не разсърди никој (М. Лалич).

2.3.11. Към същия кръг езикови явления може да се отнесе и појавата на сърбохрватското отрицателно наречие „нимало“, образувано също од синтактична конструкција. Таа е запазена во современиот сърбохрватски език и функционира споредно със синонимичната ѝ по значење конструкција, образувана од отрицателната частица „ни“ и формата за превъзходна степен на наречието „мало“ (ни најмање). Разликата во значението на двете конструкции е само стилистична. Во втората конструкција чрез формата за превъзходна степен на наречието се постига по-силно акцентување на семантичната информација за отрицание. Така за изразување на едно и също значење се употребуваат три конструкции, од кои првите две (нимало+неV, ни мало+неV) са факултативни варијанти, а секоја една од тие во одношение към третата конструкција може да се разгледа како синтактично синонимична. Во български език во такви случаи се употребуваат само конструкции, вклучуващи отрицателната частица „ни“ и превъзходната степен на количественото наречие „малко“. И во двата езика употребата на дополнителните отрицателни компоненти во разгледаните случаи исполнува определена стилистична функција — емфатично акцентување на отрицанието.

..и остао сам изрибао — да не остане нимало отрова што је можда спремљен за Ника Сајкова (М. Лалич). И тој остана незагрижен ни најмалко накъде го влече љубопитството му. — ..не бринуџи се ни најмање куда ќе га одвести радозналост (Б. Пелин). Ти клубови не би нимало утицали да се промени поверење.. — но тие клубове не беа ни најмалко повлияли на народното доверие (Бр. Нушич).

Разгледаните досега случаи покажуваат, че при конкретната реализација на отрицателните конструкции во двата славјански езика се набљудува известно взаимодействие меѓу отделните езикови равнища. За

сърбохърватски е по-характерно взаимодействието между синтактично и морфологично равнище (от гледище на традиционната граматика, а от гледна точка на генеративната граматика тук има взаимодействие между синтаксис и лексика), докато в български език в същите случаи се е установила употребата на синтактични конструкции. Това различие между двата езика може отново да се свърже с някои по-обща техни структурни характеристики — по-развитата морфологична структура в сърбохърватски (в случая — по-богатата местоименна парадигма) и обобщаването на синтактичните именни конструкции в български. По такъв начин в сърбохърватски език съществуват повече и по-разнообразни допълнителни отрицателни компоненти, които разнообразяват състава на полинегативните конструкции, но от друга страна, се стига до употребата на различни средства за предаване на една и съща семантична информация.

3.0. За разлика от български, в сърбохърватски се среща много по-често повторението на отрицателни компоненти в една или в две последователни конструкции. Изпуска се онази част, която е отречена преди това. Тези случаи са стилистично неутрални, което още веднъж показва, че количествените разлики при употребата на отрицание в двата славянски езика не бива да бъдат свързвани само с емфазата. В български език повторението е изключено поради по-широкото участие на контекста. Така се предава по-точно и съдържанието на дълбинната структура, което не налага повторението на отрицателния компонент.

Марија се није изменила, бар не по спољашности. — Марија не се беше изменила поне външно (И. Андрич). Ја мислим да то није паметно. Можда није. — Мисля, че това не е разумно. Може би. Нијесу наши истријебили Псоглаве, бар они кажу да нијесу... — „поне те така казват (М. Лалич).

4.0. И така, направеното изследване показва, че синтактичната категория „отрицание“ в сърбохърватски и български по отношение на своите средства и функции в общи линии е запазила главните особености на общославянския тип отрицателни конструкции.

4.1. Качествените различия обхващат падежното изразяване на прекия обект в сърбохърватски, появата на отрицателни конструкции със съюза „без да“ в български, както и някои разграничения в употребата на отрицателните съюзи, а също и наличието на специфични по структура сърбохърватски отрицателни конструкции, които не се срещат в български (предимно с отрицателни местоимения).

4.2. По-значително място заемат количествените разлики в употребата на отрицателните конструкции, както и в състава на самите конструкции, с оглед към възможностите за натрупване на отрицателни елементи. Резултатите от направения преглед показват, че в сърбохърватски език в сравнение с български употребата на синтактичното отрицание в различните му функции е по-интензивна, с което е свързана и способността на сърбохърватското изречение да натрупва повече отрицателни компоненти. В това отношение в български език се забелязва известно функционално разтоварване на категорията, което очевидно е свързано с действието на важни структурни причини.

4.2.1. Аналитизмът на български език се проявява в тенденцията към намалена употреба на синтетичните отрицателни форми, които са носители на два вида информация — за обема на съждението и за отрицание (местоимения), за съюзно свързване и за отрицание (съюзи) за емпатично акцентуване и за отрицание (частици). (Срв.: не + и=ни не + и + то, ти=нито, нити)³². Фактически тук се явява стремеж към употреба на отделна форма за всеки вид информация (положителните частици, съюзи, интонацията — от една страна, и от друга — отрицанието към предиката). Влиянието на аналитизма се проявява и в по-тясното обединение на частите на конструкцията около отречения предикат, което и прави възможно изключването на излишните отрицателни компоненти, а също и в повишената роля на контекста. Доказателство за влиянието на аналитизма при оформяне на българските отрицателни конструкции е и появата на конструкциите със съюза „без да“, които без съмнение представляват аналитична черта, свързана с влиянието на балканската езикова среда. В полза на изтъкнатото предположение говори и ясно изразената тенденция към постигане на максимално възможното съответствие между логическо съдържание и синтактично структуриране³³, което в случая се осъществява чрез съкращаване на излишната езикова информация. Както виждаме, действието на аналитизма се проявява според възможностите, предоставени от структурната специфика на славянското просто изречение, в което само предикатът осъществява отрицанието на цялото изречение, независимо от наличието на други отрицателни елементи. Поради това се стига и да натрупване на

³² Така характеризира тези форми във фински език И. Селицкая, вж. „Аналитическите конструкции...“, с. 326.

³³ В. Панфилов определя това явление като аналитична езикова черта. Вж. „Грамматика и логика“, М. 1963, с. 76—77. За повишената роля на контекста като проява на аналитизъм вж. цит. тр., „Аналитическите конструкции...“, с. 62 и сл.

повече отрицателни елементи но процесът на ограничаването му се свежда само до намаляване на общата честота на полинегативните и изобщо на отрицателните конструкции, при което полинегацията се запазва като основен тип синтактично отрицание. Съкръщаването на отрицателни компоненти се ограничава само върху случаите на редундантност и ирелевантност. Така общата функционална характеристика на членовете на синтактичната категория „отрицание“ трябва да се определя в зависимост от различните степени на релевантност.

4.2.2. Наблюденията върху употребата на полинегативните конструкции в сърбохърватски и български показват, че склонността към натрупване на отрицателни компоненти, както и честотата на отрицателните конструкции изобщо, могат да бъдат използвани като класификационен критерий при описанието на синтаксиса на славянските езици. Според нас, с оглед към честотата на полинегативните конструкции славянските езици могат да се групират както следва³⁴: руски, полски — с най-висока честота; чешки, словашки, словенски, сърбохърватски и български.

4.2.3. Количествените различия при употребата на негацията в двата разгледани езика могат да се свържат и с различните условия на техния исторически развой.

4.3. Като обща характеристика на разгледаните видове отрицателни конструкции в български език в сравнение със сърбохърватски, който пази редица стари общославянски езикови черти, може да се отбележи тенденцията към по-адекватно изразяване на отношенията от дълбинната структура.

Л. Лашкова

³⁴ Класификацията е приблизителна и е направена въз основа на сравнение на текстове на различни славянски езици, както и по данни от: И, Грицкат, О неким проблемима негације у српскохрватском језику, Јужнословенски филолог, 1961—2, с. 115—136. В. Чернышев, Отрицание „не“ в русском языке (микрофилм), В. Илек, О některých zvláštních rysch ruského záporu ve srovnání s českým, Sborník VPŠ v Olomouci, I Jazyk a literatura, 1954, s. 27—42; V. Šmiech, O przyczynach pojawienia się drugiego przeczenia w zdaniach wprowadzanych przez spójnik „ani (ni)“, Rozprawy komisji językowej ŁTN, t. IX, 1963, s. 44—49; A. Bańkowska, Wielorakie funkcje słowa „nie“ w języku polskim, Poradnik językowy, 1971, 5, s. 388—399.

СПИСЪК НА ИЗТОЧНИЦИТЕ

1. А. Дончев, Време разделно, Пловдив, 1968.
2. А. Исаковиќ, Папрат и ватра, Нолит, 1962. Празни брегови, Нолит, 1969.
3. А. Шеноа, Изабрана дела, Нолит, 1961.
3. Бр. Нушиќ, Сабрана дела I, Нолит, 1963. Избрани произведения, Народна култура, 1963, т. I.
4. Б. Райнов, Господин „Никой“, Български писател, 1971.
5. Бр. Ђосиќ, Покошено поле, Београд, 1961.
6. VI. Desnica, Proljeća Ivana Galeba, Zora, 1963.
7. Д. Талев, Железният светилник, Български писател, 1957.
8. Д. Димов, Тютюн, Народна просвета, 1951. Duhan, Zora, 1965.
9. Д. Ђосиќ, Корени, Просвета, 1962. Корени, Народна култура, 1965.
10. Е. Пелин, Съчинения в два тома, Български писател, 1965. Приповетке, Просвета, 1950.
11. Ем. Станев, В тиха вечер, Народна култура. 1948. У тихо вече, Ново поколење, 1949.
12. И. Андриќ, Сабрана дела у десет књига, Просвета, 1963. Зеко, Народна младеж, 1964. Мостът на Дрина, Народна култура, 1964. Жажда, Народна култура, 1971. Травнишка хроника, Народна култура, 1963.
13. Ив. Вазов, Под игото, 1949. Под игом, Београд, б.г., Pod jarmom Neunberg, 1898.
14. Ѓ. Ѓовков, Събрани съчинения, Български писател, 1956. Песма точкова, Просвета, 1952, Чиџлук крај границе, Просвета, 1940. Imanje na granici, Zora, 1936.
15. Л. Лазаревиќ, Приповетке, Школска књига, 1963.
16. Л. Стоянов, Мехмед Синап, Народна култура, 1970, Mehmed Sinap Zora, 1948.
17. М. Krleža, Hrvatski bog Mars, Zagreb, 1962.
18. М. Лалиќ, Лелејска гора, Нолит, 1962. Лелейска гора, Народна култура, 1965.
19. N. Simić, Ljubav Stjepana Obrdalja, Zora, 1958.
20. О. Давичо, Песма, Нолит, 1960. Поема, Народна култура, 1966.
21. П. Кочиќ, Изабрана дела, Београд, 1962.
22. Р. Смиљаниќ, Мирно доба, Просвета, 1969.
23. Ст. Дичев, Пътят към София, Медицина и физкултура, 1967.
24. С. Матавуљ, Сабрана дела, Нови Сад—Београд, 1962.
25. Архив на българският речник при Института за български език.
26. Архив на речника на езика на Л. Каравелов при Института за български език.
27. Архив на речника на езика на Хр. Ботев при Института за български език.
28. Речник српскохрватскога књижевног језика, Матица Српска, књ. I—IV.
29. НИИ, Политика, Борба, Летопис Матице Српске.
30. в-к „Поглед“, „Антени“, „Народна култура“, „Работническо дело“. сп. „Пламък“, „Септември“, „Паралели“.
31. Д. Димов, Табак, Издательство иностранной литературы, 1956?
32. D. Dimov, Tyton, Czytelnik, Warszawa, 1956.
33. D. Dimov, Tabak, Bratislava, 1964.
34. D. Dimov, Tabák, Svoboda, Praha, 1973.
35. D. Dimov, Tobak, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1966.

Резиме

Л. Лашкова

**СРЕДСТВА, ФУНКЦИЈЕ И ДИСТРИБУЦИЈА СИНТАКСИЧКЕ НЕГАЦИЈЕ
У СРПСКОХРВАТСКОМ И БУГАРСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се разматра употреба појединих негативних компонената — чланова синтаксичке категорије негације (заменица, везника, партикула) у српскохрватском и бугарском, при чему се приказују неке њихове функционалне особине повезане са битним структурним специфичностима два језика. Констатира се да су оба језика сачувала углавном карактеристичне црте општесловенског негативног модела (полинегација, једнократна и многократна употреба негативних везника, уопштавање предикатске негације). Разлике постоје више у погледу опште фреквенције синтаксичке негације, а такође и у саставу неких врста негативних конструкција. Резултати испитивања (на 20000 примера) показују да је у српскохрватском језику у поређењу са бугарским синтаксичка негација интензивнија, док је у бугарском ограничена редувантна и ирелевантна употреба негације. Разлог томе су квалитативне разлике у структурама оба језика, уз специфичне услове њиховог историјског развоја.